

УДК 049.32+811.161.2'373.7

ПЕРШИЙ В УКРАЇНІ ПАРЕМІЙНИЙ СЛОВНИК ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ КОДЕКС УКРАЇНЦІВ

Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний
словник нового типу / авт.-упоряд. Т.А. Космеда,
Т.Ф. Осіпова. – Дрогобич: КОЛО, 2010. – 272 с.

У останні десятиліття помітно зросла увага українських лінгвістів не лише до теоретичного осмислення, а й до вироблення обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня мовної компетенції носіїв української мови і тих, хто її вивчає, з метою удосконалення їхньої мовленнєвої спроможності.

Поле формування теоретичних засад і практичних порад щодо розвитку комунікативної компетенції мовців успішно заповнюється різноаспектними публікаціями. Серед напрацювань цього плану достатньо вибірково назвати хоч би такі вітчизняні монографічні видання і підручники для вищої школи, які вийшли у світ у різних регіонах України за останні десять років: *Космеда Т.* Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки (Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000); *Капелюшний А.О.* Практична стилістика української мови (Львів: ПАІС, 2001); *Струганець Л.* Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття (Тернопіль: Астон, 2002); *Мацько Л.І., Мацько О.М.* Риторика (К.: Вища школа, 2003), *Бачевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики (К.: ВЦ «Академія», 2004; друге видання – 2009); *Овчинникова А.П., Хаджирадєва С.К.* Основи ораторської майстерності в умовах конфліктної взаємодії (Одеса: Пальміра, 2005); *Космеда Т.* Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри (Львів: ПАІС, 2006); *Пелепейченко Л.М.* Основи теорії мовної комунікації (Харків, 2007); *Стахів М.* Український комунікативний етикет (К.:

© С.І. ДОРОШЕНКО, 2011

Знання, 2008); *Голуб Н.Б.* Риторика у вищій школі (Черкаси: Брама-Україна, 2008); *Бацевич Ф.* Нариси з лінгвістичної прагматики (Львів: ПАІС, 2010).

Намітилися зрушення і в укладанні словників, призначення яких — сприяти розширенню набору одиниць мовної комунікації членів суспільства, зайнятих у різних сферах життєдіяльності. Це: *Бацевич Ф.С.* Словник термінів міжкультурної комунікації (К.: Довіра, 2007; друге видання — 2011 у співавторстві з *Богданович Г.Ю.*, доповнене і виконане в українсько-російському варіанті); *Жайворонок В.В.* Знаки української етнокультури. Словник-довідник (К.: Довіра, 2006); *Марчук Л.М.* Словник градаційної лексики сучасної української літературної мови (Кам'янець-Подільський, 2009) та ін. Цінність словників такої спрямованості як у теоретичному, так і в практичному аспектах визнають не лише українські, а й російські лексикографи. Проте останні пішли далі, про що свідчать укладені російськими словникарями когнітивно-семантичні словники, як-от: «Константы: словарь русской культуры», автором якого є *Ю.С. Степанов* (М.: Академический Проект, 2001), словник дискурсивних слів, наприклад: «Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания», що вийшов за редакцією *К. Кисельовой* і *Д. Пайара* (М.: Метатекст, 1998). Ці ж автори уклали й збірник вибіркового словникового статей під назвою «Дискурсивные слова русского языка: контекстное варьирование и семантическое единство» (М.: Азбуковник, 2003).

Досягненням сучасної російської лексикографії є словник активного типу, а саме: «Новый объяснительный словарь синонимов русского языка» у трьох випусках (1997, 2000, 2003), підготовлений авторським колективом за загальною редакцією *Ю. Д. Апресяна* (М.: «Школа «Языки русской культуры», 1997–2003). У ньому подані тлумачення як семантики мовних одиниць, так і їх функціонування в різних комунікативних обставинах. В останньому — специфіка словника, який заслуговує на окреме виділення.

Українська лексикографія до останнього часу не могла похвалитися публікаціями словників нового, активного типу. Лише 2010 року в лінгвістичній україністиці з'явився словник, укладений *Т.А. Космедою* і *Т.Ф. Осиповою* під назвою «Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу».

Оригінальність словника відбита в його назві. Це — паремійний тлумачний словник, чиє призначення — не обмежуватися розкриттям смислу паремій, а зорієнтувати користувачів на «живе», як підкреслено в «Передмові» словника, «активне мовлення» відповідно до конкретних мовленнєвих жанрів, подій, ситуацій (с. 8). У цих словах обґрунтування функції словників активного типу взагалі, зокрема й того, про який ідеться. У нього подвійна спрямованість: як тлумачний, він подає дефініції паремій, що ґрунтуються на етнографічних, історичних, психологічних та інших знаннях; як комунікативний, він скерований на збагачення мовця новими мовними засобами, рекомендованими для

застосування в монологічному й діалогічному усному й писемному мовленні.

Ідея створення й розробка проекту рецензованого словника належить доктору філологічних наук, професорові Тетяні Анатоліївні Космеді.

У «Передмові» констатовано, що його методологічним підґрунтям стала лексикографічна концепція І. Франка, закладена в його «Галицько-руських народних приповідках». Нині вона утвердилась у сучасних лексикологічних дослідженнях і формуванні в словниках дібраного матеріалу. На її засадах дослідження паремій нині усталено вести з урахуванням видової і жанрової диференціації, їх генезису, співвідношення етнічного й загальномовного в паремійних текстах, з дотриманням принципів лінгвогеографії, застосуванням компаративного аналізу, пошуками варіантних гнізд.

Однак поза увагою українських лексикографів залишався ще один важливий принцип, застосований І. Франком, що полягає у виокремленні в пареміях ознак, за якими встановлюється специфіка слугування паремій у певних комунікативних ситуаціях. У Франковій інтерпретації це подається так: **Щезай, сатано!** — коментар І. Франка: «формула відвертання»; **Ні за що на світі** — коментар укладача: «найсильніше заперечення»; **Руки би йому святилися** — коментар ученого: «благословляють такого, що побив когось по справедливості; прим., діти батька»; **Не все те робиться, про що говориться** — коментар І. Франка: «говорять, коли хтось погрожує комусь»; **Коли знаєш руську мову, то знай же і політику** — коментар І. Франка: «під «політикою» тут розуміють спосіб чемного поводження з людьми»; **Якби здоров'я** — коментар І. Франка: «звичайна примовка матеріної або взагалі людської ласкавості» (с. 12–13). Цей принцип виокремлений, витлумачений професором Т.А. Космедою як принцип комунікативно-прагматичного опису, який виділяє й розглядає паремії як одиниці мови і мовлення, як елементи комунікативні й дискурсивні. Уведення нового підходу до розкриття комунікативної природи паремійних одиниць заслуговує високого поцінування, як і зразок їх опису, втіленого в рецензований словник.

Обсяг словника — 700 паремійних одиниць, які в ньому, за визнанням укладачів, не зібрані, а відібрані: до нього внесені лише найпопулярніші паремії, які містять у собі комунікативний досвід українців. Словник адресовано не лише викладачам і студентам вишу, вчителям і учням середніх навчальних закладів, але й усім тим, хто цікавиться комунікативною лінгвістикою.

Успішному користуванню словником допоможуть і подані в «Передмові» пояснення окремих термінів комунікативної лінгвістики, задіяних у книжці. Вони полегшують розуміння предмета, змісту і завдань пропонованого зацікавленим особам видання.

Зокрема, у дефініції паремії укладачі словника йдуть за лінгвістичною традицією, вбачаючи в цьому явищі родове поняття, що

об'єднує широкий спектр фольклорних жанрових різновидів. До них належать «прислів'я, приказки, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмети, примовки, мудрування, каламбури, нісенітниця тощо» (с. 10). Вони потрактовані як семіотичні феномени мови з подвійною спрямованістю: «з одного боку, — це знаки системи мови з відповідною синтаксичною будовою, а з іншого, — мікротексти, занурені в дискурсивну сферу, що мають номінативну й комунікативну природу» (с. 11).

Їхня комунікативна природа, на переконання авторів словника, виявляє себе в здатності формувати комунікативні закони, традиційно закріплені в стереотипах поведінки, мислення, мовлення українського народу. Це доводять укладачі словника розподілом паремійного матеріалу за 18-ма комунікативними законами, розглядуваними в окремих розділах його першої частини.

Комунікативні закони визначені за спрямованістю комунікативного процесу, який передбачає лінію мовленнєвої поведінки, напрям розвитку комунікації, комплекс мовних дій, скерованих на досягнення результату спілкування чи обґрунтування власних дій або своїх переконань. У словникових статтях кожної паремії читач знайде застереження, поради, рекомендації, пов'язані з резюмуванням поведінки співрозмовників, урахуванням можливості та доцільності вияву емоцій, використанням експресивних засобів, збереженням внутрішнього спокою людини, формуванням логічно побудованої та доступної розумінню думки. У цьому практична значущість словника: в ньому розкриті сутність і принципи визначення комунікативних законів, виявлених у пареміях.

Як ілюстрацію наводимо статтю, що представляє паремію ***Розумну річ приємно й слухати***, розміщену в розділі «Закон дзеркального розвитку спілкування». Її повний виклад такий:

«Розумну річ приємно й слухати. Репрезентовано сутність комунікативної закономірності, зумовленої чинністю закону дзеркального розвитку спілкування, — розумне породжує приємне (нерозумне, відповідно, викликає негатив). Інтелектуальна інформація, думки, міркування, поради є корисними для слухача у пізнавальному та прагматичному аспектах. Як бачимо на прикладі висловленого, українці отримують естетичне задоволення від вербалізації інтелектуального, раціонального. Це характеризує етнос як такий, що прагне освіти, поважає розум. Розумне виступає подразником посилення позитивних емоцій. Ця приказка формує позитивний стереотип сприйняття ситуації і зреалізовується в мовленні як настанова, повчання, аргумент, коментар або маркер відповідної комунікативної ситуації» (с. 36).

Наведений приклад становить зразок відповідності однієї паремії одному закону. У переважній же більшості в межах одного закону застосовується використання двох чи кількох паремій, як у паремійній статті із «Закону пропорційності результатів інформаційним або комунікативним інвестиціям»: ***«Де велике глагоління — там мале спасіння.***

Репрезентовано сутність комунікативної тенденції, що стосується чинного стереотипу щодо наявності недовіри до багатослівного або пишномовного мовлення — де багато і пишно говорять, там мало добра, мало солідного діла (тлумачення І. Франка): це значить, що результат комунікації не відповідає докладеним комунікативним або інформаційним інвестиціям. Див. також: *Балакає густо, а виходить пусто; Хто багато обіцяє — той рідко слова дотримає; Хто багато говорить — той мало творить; Хто радо обіцяє — той не має охоти дати* та ін.» (с. 170–171).

У словнику зацентрована увага також на пареміях, що відповідають різним законам. Одним із таких прикладів є тлумачення паремії *«Було б говорити, як питали»* із частини «Репрезентація українських паремій у межах системи основних законів комунікації», як-от: *«Було б говорити, як питали»*. Репрезентовано сутність комунікативної тенденції щодо пропорційності комунікативних інвестицій і результату в комунікації. Нульовий коефіцієнт ілокутивної сили зумовлює нульовий результат. У мовленні паремія зреалізовує жанри зауваження, повчання, її використовують як аргумент, ремарку. Див. також: *закон ритму спілкування, закон модифікації нестандартної поведінки учасників спілкування»* (с. 166).

Наведені приклади доводять, що в словниковій статті читач знайде не лише перелік паремій, здатних відповідати певному комунікативному закону, а й вказівку на комунікативну синхронічність, що демонструє спроможність функціонування цих мовних одиниць у різних ситуаціях мовлення. Такий комунікативний зріз паремійного фонду української мови готує користувачів словника до активного мовлення, допомагає моделювати комунікацію відповідно до конкретних мовленнєвих жанрів, а також обставин і подій.

І все ж видається, що для найповнішого виявлення окресленої в поясненні комунікативної ситуації і доречного застосування в ній паремії варто було б проілюструвати її функціонування конкретними прикладами з художніх, публіцистичних текстів або живого мовлення, що переконало б користувача в комунікативній життєвості кожної з паремійних одиниць.

Спрямовуючи словник для практичного використання, автори подали в другій частині алфавітний список паремій, розглянутих у першій частині, що полегшує їх пошук.

Укладачі рецензованого словника зауважують, що його видання не завершено. Це значить, що до роботи над його новим варіантом будуть залучені й інші збірки різних паремійних жанрів, що збагатить лексикографічну науку і сприятиме розвитку культури мовлення носіїв української мови і тих, хто прагне її вивчити.

Уважаємо правомірним у наступних виданнях словника подавати паремії не тільки за правилами орфографії сучасного правопису, а й за вимогами пунктуації. Наприклад, у паремії *Давши слово держи* годиться відокремити дієприслівниковий зворот; паремія *Інший торохтить*

як дратвою строчить за будовою — складнопідрядне порівняльне речення, в якому між підрядною і головною частиною має стояти кома. Це не закид, лише побажання, як і попереднє: про залучення прикладів для ілюстрацій функціонування паремій.

Оцінюючи в цілому це видання, ми тверді в переконанні, що тлумачний словник нового типу Т.А. Космеди й Т.Ф. Осіпової — помітне явище в українській лексикографії. Словник репрезентує значний фрагмент мовно-мисленневої картини світу українців у мовленнєвому використанні. Користь словника у формуванні «щоденної риторики» сучасного мовця безсумнівна, а перспективи його практичного застосування необмежені.

І ще одне: його поява на столах лексикографів збудить їх, поза всякого сумніву, до роботи над створенням словників української мови активного типу.

Сергій Дорошенко (м. Харків)

Serhiy Doroshenko (Kharkiv)

THE FIRST UKRAINIAN THESAURUS OF PROVERBS AND SAYINGS
AS A CODE OF THE NATIONAL COMMUNICATIVE ETHICS

Book review on: *T.A. Kosmeda, T.F. Osipova*. *Komunikatyvnyi kodeks ukraintsiiv: Tlumachnyi slovnyk novoho typu.* — Drohobych: Kolo, 2010. — 272 s.